

Received / Makale Geliş Tarihi
Published / Yayınlanma Tarihi
Volume / Issue (Cilt/Sayı)-ss/pp

28.07.2023
29.10.2023
10 (29 Ekim 100. Yıl Özel Sayısı), 39-47

Research Article / Araştırma Makalesi
10.5281/zenodo.10055733

Öğr. Gör. Fatma Ayan

<https://orcid.org/0000-0001-6731-9559>

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Türk Dili Bölümü, Muğla / TÜRKİYE

ROR Id: <https://ror.org/05n2cz176>

Bahtiyar Vahapzade'nin "Gülistan" Adlı Şiirinde Kalıplaşmış Dil Birimleri* Formulaic Linguistic Units in Bahtiyar Vahapzade's Poem Called "Gulistan"

ÖZET

Kalıplaşmış dil birimlerini deyimler, ikilemeler, atasözleri, kalıp sözler vd. oluşturur. Kalıplaşmış dil birimleri toplumun kültürünü yansıtır. Herhangi bir olay ya da durum karşısında ortak söylemlerde bulunan bireylerin ifadelerini anlamlandırır. Tarihi süreç içinde Türkçe çeşitli sosyal ve siyasal nedenlerin etkisiyle yirmiden fazla Türk lehçesine ayrılmış; toplumların yaşam biçimlerinin farklı olması hayata farklı gözlerle bakmaları bunun yanında da siyasi sebeplerle lehçelerin söz varlıkları zamanla farklılaşmıştır. Bu lehçeler yer aldıkları gruplara göre bazı taraflardan birbirleriyle benzerlik gösterirken bazı taraflardan da birbirlerinden ayrılmaktadır. Lehçelerin kullandığı ortak söz varlıkları, bu bakımdan önemlidir. Bazı lehçeler, söz varlığı bakımından büyük oranda ortaklık taşıdığı halde bazıları daha az ortaklık gösterir. Azerbaycan Türkçesi, aralarında ses, şekil ve anlam yönünden farklılıklar bulunmasına rağmen Türkiye Türkçesine en yakın lehçedir. Azerbaycan edebiyatının ünlü şahsiyetlerinden Bahtiyar Vahapzade Türkçeyi temiz bir şekilde kullanmaya gayret göstermiş, halkının yaşadığı duyguları her zaman eserleri ile dile getirmiş, Türk dilini, kültürünü en iyi şekilde eserlerine yansıtmış bir şahsiyettir. Bu bağlamda kalıplaşmış dil birimlerini de eserlerinde ustaca kullanmıştır. Çalışmamızda kalıplaşmış dil birimleri hakkında kısa bilgi verilmiş ve Bahtiyar Vahapzade'ye halk arasında büyük şöhret kazandıran "Gülistan" şiirinde kalıplaşmış dil birimleri incelenmiştir. İnceleme sonucunda bir değerlendirme yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bahtiyar Vahapzade, Gülistan şiiri, kalıplaşmış dil birimleri, Azerbaycan Türkçesi.

ABSTRACT

Formulaic language units are idioms, reduplications, proverbs, formulaic words, etc. creates. Stereotyped language units reflect the culture of the society. It gives meaning to the expressions of individuals who make common statements about any event or situation. In the historical process, Turkish has been divided into more than twenty Turkish dialects under the influence of various social and political reasons; Vocabularies of dialects have changed over time due to different societies' lifestyles, different perspectives on life, as well as political reasons. While these dialects are similar to each other in some ways, they differ from each other in some ways, depending on the groups they belong to. The common vocabulary used by dialects is important in this respect. While some dialects share a great deal of commonality in terms of vocabulary, some show less commonality. Azerbaijani Turkish is the closest dialect to Turkey Turkish, although there are differences between them in terms of sound, form and meaning. Bahtiyar Vahapzade, one of the famous figures of Azerbaijani literature, is a person who tried to use Turkish in a pure way, always expressed the feelings of his people through his works, and reflected the Turkish language and culture in his works in the best way. In this context, he skillfully used formulaic language units in his works. In our study, brief information about formulaic language units was given and formulaic language units were examined in the poem "Gülistan", which brought Bahtiyar Vahapzade great fame among the public. As a result of the review, an evaluation was made.

Keywords: Bahtiyar Vahapzade, Gulistan poetry, formulaic language units, Azerbaijani Turkish.

1. GİRİŞ: KALIPLAŞMIŞ DİL BİRİMLERİ

Dil insanlar arasında anlaşmayı sağlayan tabii bir vasıta, kendi kanunları içinde yaşayan ve gelişen canlı bir varlık, milleti birleştiren, koruyan ve onun ortak malı olan sosyal bir müessese, seslerden örülmüş muazzam bir yapı, temeli bilinmeyen zamanlarda atılmış bir gizli antlaşmalar ve sözleşmeler sistemidir Ergin, 2012:13). Dil bir anda düşünemeyeceğimiz kadar çok yönlü, değişik açılardan bakınca farklı nitelikleri beliren, kimi sırlarını bugün de çözemediğimiz büyüklü bir varlıktır (Aksan, 2009: 11).

* Bu çalışma "Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Sempozyumu (2-3 Aralık 2022, İzmir)"de özet bildiri olarak sunulan çalışmanın genişletilmiş ve tam halidir.

Dile sadece insanlar arasında anlaşmayı sağlayan bir iletişim aracı olarak bakmamak gerekir. Dil aynı zamanda o toplumun kültürünü de nesilden nesile aktarır. Dil anlatım gücü bakımından yeterince zengin değilse birçok duygu ve düşünce tam olarak doğru ifade edilemez. Bu nedenle o toplumun tarihini, edebiyatını, folklorunu ortaya koyan sanatçılar, dili ne kadar güzel kullanırsa gelecek kuşaklara da o dilin sahip olduğu zenginliği yansıtmış olurlar.

Dil ve kültür birbirine sıkı sıkıya bağlı iki kavramdır. Bir toplumun sözlü ve yazılı kültür değerleri dille aktarıldığı için, dil sosyal yapının ve kültürün sadık bir aynası durumundadır (Korkmaz vd, 2005:21). Dil insanlar arasında bir anlaşma vasıtası olmasının yanı sıra geçmişten günümüze kültür taşıyıcısı durumundadır. Bir toplumun kültürünü oluşturan sanatı, edebiyatı dil aracılığıyla gelecek nesillere aktarılır. Kültür ve kültüre ait değerler dili şekillendirir. Bir toplumun geçmişten bugüne getirdiği alışkanlıklar, gelenek görenekler yani kültürel birikimleri dilde kendini gösterir. Kalıplaşmış dil birimleri de o dile ait kültürü, inanışları kuşaktan kuşağa aktaran ifadelerdir. Bir toplumun kültürü içerisinde, maddi ve manevi değerlerini oluşturan tüm unsurları dilin söz varlığında kendini bulur.

Bir dilin söz varlığı, yalnızca o dilin sözcüklerini değil, deyimlerinin, kalıp sözlerinin, atasözlerinin, terimlerin ve çeşitli anlatım kalıplarının oluşturduğu bütünü anlıyoruz (Aksan, 1996:7). Bir dilin söz varlığı hem tek tek sözcükleri hem de sözcüklerin bir araya gelerek oluşturdukları kalıplaşmış dil birimlerini kapsar (Gökdayı, 2020:22). Dili kullanan insanlar konuşma esnasında onları e-n iyi anlatacak şekilde kalıplaşmış dil birimlerini gereksinimlerine göre bazen birini bazen birkaçını seçerek iletişime geçerler. Genellikle birden çok sözcükten oluşan kalıplaşmış dil birimlerini atasözleri, deyimler, ikilemeler, birleşik sözcükler ve kalıp sözler meydana getirir. Kalıplaşmış dil birimlerini dilde bulunan diğer sözcüklerden ayıran en önemli özelliği kalıplaşmış olmalarıdır.

Dilde ‘uzlaşma’ kalıplaşmaya giden ilk aşamadır. Sözlü kültürün ve sözel dönemin etkisine burada değinmek gerekir. Yazının henüz icat edilmediği bir dönemde, bütün düşünce dünyasının kalıp ifadelerle saklandığı ve bu sayede aktarıldığı bilinmektedir. Sözlü kültürlerde kazanılan, öğrenilen bilginin unutulup kaybolmaması için sürekli olarak tekrar edilmesi kalıplaşmayı beraberinde getirmiş ve bilgi ancak bu sayede saklanabilmiştir (Sarı, 2021: 2). Yazının bulunmadığı dönemlerde bilginin sürekliliğini sağlamak, gelecek nesillere aktarmak kolay değildir. Bu nedenle sözlü kültürde hafızayı ve anlatımı güçlendirmek için kalıplaşmış dil birimlerine başvurulmuştur.

Türkçe çok geniş coğrafi alanlara yayılan, farklı topraklarda lehçeler, diller oluşturan, güçlü, zengin bir dildir. Yalnızca farklı dillerde değil, aynı dilin başka lehçe ve ağızlarında da deyim, atasözü ve kalıp sözler mevcuttur.

Oğuz grubu (veya Batı Türkçesi) içerisinde ses, kelime ve gramer yapılarına göre birbirine en yakın şiveler Azerbaycan Türkçesi ve Türkiye Türkçeleridir. Eski Anadolu Türkçesi devresinin bitimi ile oluşmasını tamamlayan bu şivelerde pek çok kelime, ses özellikleri ve yapı bakımından diyalekt sistemleri benzerlik arz eder (Teymurlu ve Emiroğlu, 2016: 264). Azerbaycan Türkçesi Türkiye Türkçesine en çok benzeyen lehçe vasfını taşımasıyla özel bir yere sahiptir. Azerbaycan Türkçesi söz varlığında Türk kültüründen, tarihinden izler görülmesi özellikle atasözü deyim noktasında birçok ortaklığın bulunması Azerbaycan Türkçesini bizim için önemli kılmaktadır.

Azerbaycan Türkçesinde kelime grupları “söz birleşmesi” terimi ile ifade edilmektedir. Söz birleşmeleri “serbest söz birleşmeleri” ve “sabit söz birleşmeleri” diye ikiye ayrılmaktadır. Sabit söz birleşmeleri dilin leksikoloji bölümünde, serbest söz birleşmeleri ise söz dizimi (sentaks) kısmında incelenmektedir. Türkiye Türkçesinde “kalıplaşmış dil birimleri” içerisinde yer alan *ata sözleri, deyimler, ikilemeler, birleşik sözcükler* Azerbaycan Türkçesinde “sabit söz birleşmeleri” başlığı altında *idiomlar, ibareler, hikmetli sözler, atalar sözleri ve zerb-i meselleri* kapsamaktadır. Türkiye Türkçesinde kalıplaşmış dil birimleri içerisinde yer alan “kalıp sözler” Azerbaycan Türkçesinde nitq medeniyeti (konuşma kültürü) içerisinde “*nitq etiketleri*” şeklinde yer almaktadır. Nitq etiketleri Türkiye’de de kullandığımız selamlaşma, vedalaşma, evlenme, karşılama, doğum, ölüm, evlenme gibi durumlarda söylediğimiz kullanılması gelenek olmuş, nezaket veya görgü kurallarıdır.

Türkiye Türkçesinde kalıplaşmış dil birimlerinin özelliklerinden olan dilde hazır şekilde bulunma, kalıplaşmış olma, dilin tarihi gelişim sürecinde oluşma, bu birleşmeleri yaratan kelimelerin gerçek anlamlarından uzaklaşması gibi özellikler, Azerbaycan Türkçesinde yer alan sabit söz birleşmeleri içerisinde yer alan birimler için de geçerlidir.

Sabit söz birleşmeleri Azerbaycan dilciliğinde leksikolojiya (sözcük bilim) bölümünde frazeolojiya başlığı altında incelenmektedir. Leksikoloji dilin söz varlığında bulunan bütün sözler ve frazeoloji vahidleri içine almaktadır (Cəfərov, 2007, s. 10).

Cəfərov sabit söz birleşmeleri için Azerbaycan dilciliğinde frazeoloji vahidler, frazeoloji birleşmeler, terkip hisselerine bölünmeyen söz birleşmeleri, değişmez söz birleşmeleri, idiomatik ifadeler, leksik söz birleşmeleri, idiomlar, frazemler gibi birçok terim kullanıldığından bahsetmektedir (Cəfərov, 2007, s. 88).

Adilov ve Yusifov da çalışmasında sabit söz birleşmelerine “frazeeoloji vahid” adını vermektedir. Konuşmada hazır şekilde bulunan sabit semantikaya ait söz birleşmeleri ve cümlelerin genel adını “frazeeologizm” olarak tanımlamaktadır. Çalışmada sabit birleşmelerin özellikleri şu şekilde sıralanmaktadır:

a. Sabit birleşmeler az veya çok önceki anlamlarından uzaklaşarak kurulur.

b. Bu birimler sabit terkipler ile kurulur.

c. Sabit birleşmeler konuşmada birer söz gibi hazır şekilde bulunmaktadır (Adilov ve Yusifov, 2019: 16).

2. GÜLİSTAN ŞİİRİNDE GEÇEN KALIPLAŞMIŞ DİL BİRİMLERİ

Bu çalışmada Azerbaycan edebiyatının önemli şairlerinden olan Bahtiyar Vahapzade’ nin “Gülistan” adlı şiirinde yer alan kalıplaşmış dil birimlerinden deyim, atasözü ve ikilemeler tespit edilip incelenecektir.

Bahtiyar Vahapzade 1925'te Şeki'de doğar.¹ Bu dönemde Azerbaycan'da Sovyet rejimi iyi kötü yerleşmeye başlamış, sıra kollektifleşmenin uygulanmasına gelmiştir. Küçük yaşlardan itibaren Sovyet yönetiminin sert ve acımasız yüzüyle karşılaşan Bahtiyar Vahapzade, 1942'de Bakü'de tahsilini tamamladıktan sonra Tıp Fakültesine girer fakat burada okumayarak 1947'de Bakü Devlet Üniversitesi Filoloji Fakültesi tamamlar. 1990'a kadar üniversitede öğretim kadrosunda değişik görevlerde çalışır (Akpınar, 2011: 11).

Bahtiyar Vahapzade'ye halk arasında büyük şöhret kazandıran, geleneksel tahkiye tarzında, sade bir dille kaleme aldığı vatan ve millet sevgisini aşıl原因an düşünce itibarı ile yoğun, manzum eserleridir (Akpınar, 2011: 13). Edebi makaleler, hikayeler piyesler de yazan Bahtiyar Vahapzade eserleri birçok yabancı dile çevrilen şair olarak tanınmıştır (Kuliyev, 2002:65). Karşılaştığı baskılara rağmen Bahtiyar Vahapzade birçok eserinde doğruları söylemekten asla vazgeçmemiştir. Asıl söylemek istediklerini, kalbinden geçenleri şiirleri aracılığıyla halka ulaştırmıştır.

Eserlerinde Azerbaycan Türkçesini temiz bir şekilde kullanan Bahtiyar Vahapzade Azerbaycan halk şairi adıyla anılır. 40'ı aşkın şiir kitabı, 11 ilmi eseri, 2 Monografisi, çeşitli piyesleri ve makaleleri yayınlamıştır.

Halk arasında Bahtiyar Vahapzade'ye büyük bir şöhret kazandıran 1958'de yazdığı, ama siyasi baskı sebebiyle ancak bir köy gazetesinde yayınlatabildiği, Azerbaycan'ın Rusya ile İran arasında ikiye bölünüp parçalanmasına sebep olan 1813 tarihli Gülistan Antlaşmasını konu edinen “Gülistan Poeması”yla halkın gönlünü fetheder. Azerbaycan Türklerinin kötü talihini, Azerbaycan'ın bütünlüğünü hürriyet ve bağımsızlık özlemlerini cesaretle dile getiren manzume, ülkede büyük yankılar uyandırır (Akpınar, 2011: 13).

Bahtiyar Vahapzade geleneklere bağlı bir şairdir. Gücünü gelenekten almayan şiirin uzun ömürlü olmayacağını söyler (Kuliyev, 2002: 65). Şair bir başkaldırı niteliği taşıyan Gülistan şiirinde de bu düşüncesini yansıtmış ve kalıplaşmış dil birimlerini kullanmıştır. Gülistan şiirinde yer alan kalıplaşmış dil birimlerini şu şekilde sıralayabiliriz:

2.1. Gülistan Şiirinde Geçen Deyimler

Her dilde deyim bulunmaktadır. Deyimler anlatım gücü, zenginliği bakımından çok önemli söz öbekleridir. Türk lehçelerinde deyim için farklı adlandırmalar vardır. Türkiye Türkçesindeki “deyim”in karşılığı Azerbaycan Türkçesinde “idiom”dur. Deyimler Türkiye Türkçesinde kalıplaşmış dil birimleri içerisinde yer almaktadır. Azerbaycan Türkçesinde de deyimler yani idiomlar sabit söz birleşmeleri içerisinde yer almaktadır. Yapı ve anlam bakımından deyimler her iki dilde de oldukça benzerdir. Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Azerbaycan Türkçesinde de deyimlerin en az iki sözcükten oluşarak kalıplaştığını, genellikle mecazi anlam taşıdığını, az sözle çok anlam ifade ettiğini söyleyebiliriz. Deyimler ilişkili oldukları toplumların dünya görüşü, din anlayışı, yaşam biçimi konusunda bizlere ipucu vermektedir. Azerbaycan

¹ Şairin hayatı ve eserleriyle ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Akpınar, 2011, s. 11-22.

Türkçesinde de deyimler atasözleri gibi insanlara yol göstermez, nasihat etmez. Sadece belli durumlar karşısında söylenen sabit söz birleşmeleridir. Yapı ve anlam bakımında kurulan deyimlerin özellikleri de ortaktır. Azerbaycan Türkçesinde de isim tamlamasından oluşan deyimler, sıfat tamlamasından oluşan deyimler ya da tekrarlarla kurulan deyimlere sık sık rastlanmaktadır. Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Azerbaycan Türkçesinde de deyimler kalıplaşmıştır, kelimeler yer değiştiremez, yerine yenisi konulamaz.

Oruçov, Azerbaycan Türkçesinin izahlı lügati adlı sözlüğünde idiomu şu şekilde tanımlamış ve örnekler vermiştir: Yalnız belirli bir dile has olan ve birleşmeden önceki anlamını yitiren, tek tek anlamları ile ilgisi olmayan, parçalanmayan söz birleşmesi; ifade, ibare, tabir; baş sındırmaq, gözü doymamaq, gözünün odunu almaq (Oruçov, 2006b: 504).

Xəlilov, çalışmasında idiom terimi yerine “frazoloji vahid” terimini de kullanmaktadır. Birleşmeyi meydana getiren bütün sözlerin gerçek anlamlarından ayrılarak bölünmez söz birleşmelerine dönüşmelerine qovuşma denir. Gözü su içməmək, topa tutmaq bel bağlamaq gibi örnekler vererek bu tip frazeoloji vahidlerine dilcilikte “idiom” denir, şeklinde idiomu tanımlamaktadır (Xəlilov, 2008:269-270).

Türkçe sözlükte deyim şu şekilde tarif edilmiştir: “Genellikle gerçek anlamından az çok ayrı, ilgi çekici bir anlam taşıyan kalıplaşmış söz öbeği, tabir (TS,2005:517).

Türkiye Türkçesinde deyim araştırmacılar tarafından farklı şekillerde tanımlanmıştır: Belli bir kavramı, belli bir duyguyu veya durumu dile getirmek için birden çok sözcüğün bir arada, bazen de tek bir sözcüğün yan anlamında kullanılması ile oluşan sözdür (Aksan, 1982: 37).

Bir gramer şekli veya çekici bir anlatım özelliği taşıyan ve genel kural niteliğinde olmamak üzere çoğunun öz anlamından ayrı bir anlamı bulunan kalıplaşmış sözlerdir (Aksoy, 1988: 148).

Anlatıma akıcılık, çekicilik katan genellikle gerçek anlamından ayrı bir anlamı bulunan, birden çok sözcüklü dil ögesi, kalıplaşmış sözcük topluluğu (Püsküllüoğlu, 1995: 7).

Gerçek anlamından farklı bir anlam taşıyan ve çekici bir anlatım özelliğine sahip olan sözcük öbeği (Korkmaz, 1992: 43).

Araştırmacıların yaptıkları tanımlardan yola çıkarak deyimlerin en az iki sözcükten oluşarak kalıplaştıklarını, genellikle mecazi anlam taşıdığını, az sözle çok anlam ifade ettiklerini anlayabiliriz. Deyimler o toplumun kültürü hakkında bize bilgiler vermektedir. Çünkü bireylerin yaşam biçimlerine, gelenek göreneklerine göre bireylerin kendisi deyimleri var etmektedir. Deyimler ilişkili oldukları toplumların dünya görüşü, din anlayışı, yaşam biçimi gibi birçok konuda bize ipucu vermektedir. Deyimler atasözleri gibi insanlara yol göstermez, nasihat etmez. Belli durumlar karşısında söylenen kalıplaşmış dil birimlerindedir. Kalıplaşmış dil birimleri içerisinde deyimleri tanımak kolaydır.

Azerbaycan Türkçesi söz varlığında yer alan deyimlerle Türkiye Türkçesi söz varlığında yer alan deyimler benzer veya aynı anlamdadır. Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Azerbaycan Türkçesi de deyim kullanımı yönünden zengindir. Bahtiyar Vahapzade'nin Gülistan şiirinde oldukça fazla deyime rastlanmaktadır:

Kağıza hevesle o da **ğol atdı**

Dodağı altından gülümseyerek (Altaylı,1998:1)

ğol at-: İmzala-

dodağı altından gülümse-: Kötü bir durumla ilgili etrafındakilere belli etmeden gül-, dalga geç-

Başını ğaldırdı,

Ancak dembedem

Kesdiler sesini Azerbaycan'ın (Altaylı,1998:1)

başını ğal-: baş kaldır-, isyan et-

sesini kes-: susmak ses çıkarma-

O güldü kağıza **ğol çeken** zaman

Ġıydı üreklerin hicran sesine (Altaylı,1998:2)

ğol çek-: imzala-, tamamen anlaş-, kabul et-

Ġoy **ğalhsın ayağa** ruhu Tomris'in

Babek'in gılcıncı parlasın yéne (Altaylı,1998:2)
ayağa **ğalh-**: ayaklan-, isyan et-
Onlar bu şertlere sözünü désin
Zinciri kim vurdu şir bileyine? (Altaylı,1998:2)
zincir vur-: zincirle-, elini ayağını bağla-
Daim hağ yolunda **ğılnc** **ğaldıran**
İgid babaların **goru çatlasın!** (Altaylı,1998:3)
ğılnc **ğaldır-**: dövüş-, dövüşe hazır ol-
goru çatla-: güçlünün buyruğuna girmek, teslim olmak.
Ėoy **eysin başını** vügarlı dağlar,
Matemi başlandı büyük bir élin (Altaylı,1998:3)
baş ey-: saygı göster-, eğilip selamla-
Mersiye söylesin ahar bulağlar
Ağılar çağırsın bugün Ėız, gelin! (Altaylı,1998:3)
ağı çağır-: feryat et-, ağıt yak-, ağla-
Gözlüklü cenabla, tesbéhli ağa
Ėalhib el de vérir biri-birine (Altaylı,1998:4)
el vér-: tokalaş-
Bu Ėalg ezel günden **düşüb zillete**
Öz doğma yurdunda yoħsa köledir? (Altaylı,1998:5)
zillete düş-: çok zor duruma düş-, ihtiyaç içinde yaşa-
Aħı kim bu **hağğı vérmişdir** size
Sizi kim çağırmış Vetenimize? (Altaylı, 1998:5)
hağ vér-: onayla-, tasdik et-
O göy gurultusu ulu Babek'in
Ruhuymuş, hönkürüb **feryad Ėoparmış** (Altaylı,1998:6)
feryad Ėopar-: haykır-, bağır-, inle-, ağla-
"Ėülüstan" bağlandı, o günden beri
Bu kendin alında bir **leke Ėaldı** (Altaylı,1998:6)
leke Ėal-: bir kimsenin haksız yere kötü tanınmasını sağla-
Bağrı **köz-köz oldu** "Yanığ Kerem"ın
Téller inildedı, yandı, ne yandı (Altaylı,1998:6)
köz-köz ol-: kor gibi ol-, kor gibi ışık saç-

Yoħ, varağın déyil, Azerbaycan'ın
Köksüne dağ boyda **dağ basdı** onlar (Altaylı,1998:8)
dağ bas-: kızgın demirle dağla-, yürekten yarala-
Éy kağız parçası, evvel héç iken,
Yazılıb, Ėollanıb **yoħdan var oldun** (Altaylı,1998:9)

yohdan var ol-: (Allah) yoktan var et-, yarat-

Éy zaman, sorğuma cavab vér neden

Sesim yéten yére **elim yétmeyir?** (Altaylı, 1998:10)

eli yetme-: ulaş-, arzusuna nail ol-

Şehriyar yaralı mısralarından

Körpü salmadı mı Araz'ın üste? (Altaylı, 1998:11)

körpü sal-: köprü kur-, birisi ile muhabbet kur-

2.2. Gülistan Şiirinde Geçen Atasözleri

Atasözleri bir dilin söz varlığı içerisinde yer almaktadır. Hem Türkiye Türkçesinde hem de diğer Türk lehçelerinde oldukça sık kullanılan kalıplaşmış dil birimlerindedir. Tıpkı Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Azerbaycan Türkçesi de atasözleri bakımından zengin bir dildir. Atasözleri Türkiye dilciliğinde araştırmacılar tarafından kalıplaşmış dil birimleri içerisinde kabul edilirken, Azerbaycan dilciliğinde sabit söz birleşmeleri içerisinde kabul edilmektedir. Azerbaycan Türkçesinde atasözleri uzun gözlem ve tecrübeler sonunda oluşan, nasihat veren, çoğu mecazi anlam içeren ve söyleyeni belli olmayan sabit söz birleşmeleridir. Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Azerbaycan Türkçesinde de atasözlerinde sözcüklerin yeri değiştirilemez aynı anlamda bile olsa başka sözcükler birbirinin yerine konamaz. Söz dizimi ve anlam açısından atasözleri her iki dilde de benzerlik göstermektedir. Yalın halde kurulan atasözleri, birleşik cümle halinde kurulan atasözleri, sıralı cümle halinde kurulan atasözlerine Azerbaycan Türkçesinde de rastlamaktayız. Her iki lehçede de işlevsel olarak birinin davranışını eleştirme, bir olayı özetleme, öğüt verme gibi durumlarda kullanıldığını görmekteyiz.

Oruçov, Azerbaycan Dilinin İzahlı Lügati adlı sözlüğünde atalar sözünü şu şekilde tanımlamaktadır: “İbret alınacak mazmunlu kısa kelam.” Bunun yanında atalar sözünün halkın zekasını yansıttığını ve derin bir hikmet taşıdığını da ifade etmektedir (Oruçov, 2006a: 156-157).

Türkçe sözlükte atasözü şu şekilde tarif edilmiştir: “Uzun deneme ve gözlemlere dayanılarak söylenmiş ve halka mal olmuş öğüt verici nitelikte söz, darb-ı mesel” (TS, 2005:140). Atasözleri, üzerinde çalışan araştırmacılar tarafından da birçok farklı şekilde tanımlanmıştır:

Belirli yapısal kuralları takip eden, sosyal hedefleri olan, ataların uzun zamana yayılan gözlem ve deneyimleri ve gözlemlerini yansıtan, kısa, özlü, anonim ve çoğunlukla değişmece anlamlı kalıp sözler (Kabadayı, 2020: 34).

Atalarımızın, uzun denemelere dayanan yargılarını genel kural, bilgece düşünce veya öğüt olarak düsturlaştırılan ve kalıplaşmış şekilleri bulunan öz sözler (Aksoy, 1988: 37).

Uzun deneme ve gözlemlere dayanan düşüncelerden doğan kesin hükümler içeren, bilgece bir tavırla öğüt verir ve yol gösterir nitelikte olan, yüzyıllar boyu sözlü geleneğin içinde beslenerek halk tarafından benimsenmiş bulunan ve de halkın ortak değerlerini yansıtan kalıplaşmış özlü sözlerdir (Parlatır, 2007: 2).

İlk söyleyicilerini tespit edemediğimiz bu dil mahsulleri, hayat prensibi olacak fikir ve düşünceleri, din, ahlak, hukuk, iktisat, terbiye, gelenek- görenek ile tabiat hadiselerinden, teknikten v.b. çıkacak kaideleri müşahhasdan mücerrede giden bir yolla, bazen bir fıkra kılığında söz ve yazı ile nesillerden nesillere intikal ettiren hikmetli cümlelerdir (Elçin, 1993: 625).

Atalarımızın bir anlamda halkımızın çeşitli alan ve konulardaki anlayış ve düşüncesini daha açık bir anlatımla dünya görüşünü, hayat felsefesini özetleyen sözlerdir (Özcan, 1995: 7).

Her milletin atasözleri, yaşam biçimlerinin yansımasıdır. Atasözlerinde o milletin duygu düşünce dünyası, inanışları, gelenek ve görenekleri, tarihleri görülür. Milletin ortak dil kullanımını yansıttığı için ortak dil birliğinin de en güzel örneklerindedir. Türk dünyasında kullanılan atasözlerinin çoğu ortak tarihi ve kültürü bize kanıtlar durumdadır. Diğer Türk lehçelerinde olduğu gibi Azerbaycan Türkçesinde de atasözü kullanımına sıklıkla rastlanır. Bahtiyar Vahapzade şiirlerinde genel olarak bakıldığında, atasözlerini kullanmıştır. Gülistan şiirinde ise aşağıda örneğini sunduğumuz bir tane atasözü kullanmıştır:

Néce ayırdınız dırnağı etden

Üreyi bedenden, camı cesedden? (Altaylı,1998:5)

Bu örnekte Türkiye Türkçesinde karşılaştığımız “Et tırnaktan ayrılmaz” şeklinde kullanılan atasözünü Azerbaycan Türkçesinde de aynı anlamda görmekteyiz. “Çok yakın kimseler aralarında ne kadar anlaşmazlık çıkarsa çıksın, birbirlerinden ayrılmaz” anlamına gelmektedir.

2.3. Gülistan Şiirinde Geçen İkilemeler

Türkçe'nin ahenkli bir dil olması en önemli özelliklerindedir. Bu ahengi sağlarken kullandığı öğelerden birisi de ikilemelerdir. Kalıplaşmış dil birimleri içerisinde yer alan ikilemeler atasözü ve deyimlerde olduğu gibi anlatıma güç kazandırmak ve anlamı pekiştirmek amacıyla bir kelimenin eş anlamlısı, zıt anlamlısı ya da kelimenin tekrarıyla kurulan sözcük öbekleridir. İkilemeler hem Türkiye Türkçesinde hem de Azerbaycan Türkçesinde sıkça kullanılmaktadır. Türkçe sözlükte ikileme şu şekilde tarif edilmiştir: “Anlamı güçlendirmek için aynı kelimenin tekrarlanması, anlamları birbirine yakın, karşıt olan veya sesleri birbirini andıran kelimelerin yan yana yazılması.” (TS, 2005: 948). Türkçede ikileme için yapılmış pek çok farklı tanım bulunmaktadır:

Aynı yakın ya da zıt anlamlı iki veya daha çok kelimenin bir tek kelime gibi anlam göstermek üzere yan yana gelmesi (Korkmaz, 1992: 82).

İkileme, anlatım gücünü arttırmak, anlamı pekiştirmek, kavramı zenginleştirmek amacıyla, aynı sözcüğün tekrar edilmesi veya anlamları birbirine yakın yahut karşıt olan sesleri birbirini andıran iki sözcüğün yan yana kullanılmasıdır (Hatiboğlu, 1981: 12).

Anlamı pekiştirip zenginleştirmek, söyleyişe ahenk katmak, ses ve söz benzerliğini sağlayarak tabii sese daha çok yaklaşmak, iki kelime ile bir kavramı adlandırmak, ortaklaşa yeni bir anlam elde etmek amacıyla bir ya da ikincil biçimlerin tekrarlanması (Zülfikar, 1995: 161).

Zeynep Korkmaz, aynı kelimenin tekrarı ile kurulan ikilemeler, eş veya yakın anlamlı kelimelerle kurulan ikilemeler, zıt anlamlı kelimelerle kurulan ikilemeler ve aynı kelimenin ön sesinin değiştirilerek tekrarlanması ile kurulanlar şeklinde ikilemeleri dörde ayırmıştır (Korkmaz, 1992: 82- 83).

Bahtiyar Vahapzade' nin Gülistan şiirinde ise aynı kelimenin tekrarı ile kurulan ikilemeler, eş ya da yakın anlamlı kelimelerle kurulan ikilemeler, zıt anlamlı kelimelerle kurulan ikilemeler, deyim içinde kullanılan ikilemeler şeklinde sıralayabiliriz:²

2.3.1. Aynı Kelimenin Tekrarı İle Kurulan İkilemeler

İpek yaylığıyla o **asta-asta**

Silib gözlüğünü gözüne tahtdı (Altaylı, 1998:1)

asta-asta: yavaş yavaş

Ancak **dembedem**

Kesdiler sesini Azerbaycan'ın (Altaylı, 1998:1)

dembedem: yavaş yavaş

İmzalar atılır **bir-bir**, éle bil

Sévgi mektubuna gol çekir onlar (Altaylı, 1998:4)

bir-bir: bir bir

Ahıdın gözünden yaş **gile-gile**

Bu dehşetli hala ne déyir Veten? (Altaylı, 1998:5)

gile-gile: tane tane

Ürekler bu derdden tüğyana gelir

Ahar gözümüzden yaş **damla-damla** (Altaylı, 1998:7)

² Türkiye Türkçesinde ikilemelerin arasına herhangi bir noktalama işareti konulmaz. Fakat Azerbaycan Türkçesinde “-“ konulur.

damla-damla: damla damla

Üstü **dama-dama** tahta direkler

Çayın kenarında sef çekib durdu (Altaylı, 1998:9)

dama-dama: damalı damalı

2.3.2. Eş Ya Da Yakın Anlamli Kelimelerle Kurulan İkilemeler

Mersiye söylesin ahar bulağlar

Ağılar çağırsın bugün **gız-gelin!** (Altaylı, 1998:3)

gız-gelin: kız gelin

Babaların **şe'ni-şerefi** elbet

Bize emanettir, büyük emanet... (Altaylı, 1998:3)

şe'n-şeref: şan şeref

Ayıрмаğ kimseye gelmesin asan,

Bir hālğın bir olan **derdi-serini** (Altaylı, 1998:12)

derdi-seri: derdi gamı

2.3.3. Zıt Anlamli Kelimelerle Kurulan İkilemeler

Kağızlar üstünde bölmek asandır

Böl kağız üstünde, böl **gece-gündüz** (Altaylı, 1998:12)

gece-gündüz: gece gündüz

2.3.4. Deyim İçinde Kullanılan İkilemeler

Bağrı **köz-köz** oldu “Yanığ Kerem”in

Téller inil dedi, yandı, ne yandı (Altaylı, 1998:6)

köz-köz: köz köz

3. SONUÇ

Uzun bir tarihi geçmişe sahip olan Türkçemiz, dünya çapında iletişim dili olmasının yanı sıra bilim ve edebiyat dili olarak varlığını sürdürmektedir. Bilim ve edebiyat dili olarak dünya çapında kullanılması dilimizin geçerliliğini, değerini, zenginliğini ortaya koymaktadır.

Bir dilin söz varlığını oluşturan atasözleri, deyimler ikilemeler, kalıp sözler vd. o dilin kalıplaşmış dil birimleridir. Kalıplaşmış dil birimleri dilin kullanım alanının en büyük zenginliklerindedir. Gerek Türkiye Türkçesinde gerek Türkçe'nin diğer lehçelerinde kalıplaşmış dil birimlerine oldukça fazla rastlamak mümkündür.

Sovyet hakimiyeti altında bastırılmaya çalışılan Azerbaycan edebiyatı her türlü baskıya rağmen gelişmeye devam etmiştir. Tüm bu baskılara rağmen Sovyet rejimine başkaldıran Bahtiyar Vahapzade Azerbaycan edebiyatının yetiştirdiği önemli şahsiyetlerdendir. 1960 yılında başlayan özgürlük hareketine kayıtsız kalmayan Bahtiyar Vahapzade kaleme aldığı” Gülistan” isimli şiirinde İran ve Rusya olmak üzere ikiye bölünen Azerbaycan Türklerinin yaşadığı felaketleri, anlatmıştır. Bahtiyar Vahapzade özgürlük mücadelesini anlattığı eserlerinde halkın duygularına tercüman olmuş, şiirlerinde atasözlerinden, deyimlerden, ikilemelerden ustaca yararlanmıştır.

Türkiye Türkçesinde “kalıplaşmış dil birimleri” içerisinde yer alan *ata sözleri, deyimler, ikilemeler, birleşik sözcükler* vb. Azerbaycan Türkçesinde “sabit söz birleşmeleri” başlığı altında” *idiomlar, ibareler, hikmetli sözler, atalar sözleri ve zerb-i meselleri*” kapsamaktadır. Türkiye Türkçesinde kalıplaşmış dil birimleri içerisinde yer alan “*kalıp sözler*” Azerbaycan Türkçesinde nitq medeniyeti (konuşma kültürü) içerisinde “*nitq etiketleri*” şeklinde yer almaktadır. Türkiye Türkçesinde “kalıplaşmış dil birimleri” içerisinde yer alan “*ikilemeler*” Azerbaycan Türkçesinde “sabit söz birleşmeleri” içerisinde yer almamaktadır. Bahtiyar Vahapzade'nin Gülistan adlı şiiri üzerinde yaptığımız inceleme sonucunda şairin kalıplaşmış dil birimlerinden olan atasözleri, deyimler ve ikilemelerden çoğunlukla faydalandığı tespit

edilmiş, fakat dua-beddua, yemin, kalıp söz, vecize, ibare gibi diğer kalıplaşmış dil birimlerine rastlanmamıştır. İnceleme sonucumuz şu şekildedir:

Kalıplaşmış dil birimi	Kullanım sayısı
Deyimler	25
Atasözleri	1
İkilemeler	11

Türkiye Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesi aynı dil grubunda yer almaktadır. Aralarında ses bilgisi, şekil bilgisi, anlam bilgisi bakımından farklılıklar bulunmasına rağmen Azerbaycan Türkçesi Türkiye Türkçesine en yakın lehçedir. Yaptığımız çalışmada Azerbaycan Türkçesi söz varlığını oluşturan kalıplaşmış dil birimlerinin Türkiye Türkçesi kalıplaşmış dil birimleri ile yapı, anlam ve işlev bakımından çoğunlukla ortak olduğu tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

- Adilov, M. ve Yusifov, G. (2019). *Sabit söz birlaşmaları*. Elm.
- Akpınar, Y. (2011). Bahtiyar Vahapzade: Hayatı, eserleri, Türkiye’de tanınması. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 31,11-22.
- Aksan, D. (1982). *Her yönüyle dil ana çizgileriyle dilbilim*. Türk Dil Kurumu.
- Aksan, D. (1996). *Türkçenin söz varlığı*. Engin.
- Aksan, D. (2009). *Her yönüyle dil (Ana çizgileriyle dilbilim)*. Türk Dil Kurumu.
- Aksoy, Ö. A. (1988). *Atasözleri ve deyimler sözlüğü*. İnkılap.
- Cəfərov, S. (2007). *Müasir Azərbaycan dili II*, Leksika. Şərq-Qerb.
- Elçin, Ş. (1993). *Halk edebiyatına giriş*. Akçağ.
- Ergin, M. (2012). *Üniversiteler için Türk dili*. Bayrak.
- Gökdayı, H. (2020). *Türkçede Kalıp Sözler*. Kriter.
- Hatiboğlu, V. (1981). *Türk dilinde ikileme*. Türk Dil Kurumu.
- Korkmaz, Z. (1992). *Gramer tTerimleri sözlüğü*. Türk Dil Kurumu.
- Korkmaz, Z., Ercilasun, A.B., Gülensoy, T., Parlatır, İ., Zülfikar, H., Birinci, N. (2005) *Türk dili ve kompozisyon bilgileri*. Ekin.
- Kuliyev, A. (2002). *Türk dünyası edebiyatları II*. TİKA.
- Oruçov, Ə (2006a). *Azərbaycan dilinin izahlı luğəti I*, Şərq-Qerb.
- Oruçov, Ə (2006b). *Azərbaycan dilinin izahlı luğəti II*, Şərq-Qerb.
- Özcan, İ. (1995). *Konularına göre atasözleri*. Erkan.
- Parlatır, İ. (2007). *Atasözleri ve deyimler sözlüğü I*. Yargı.
- Püsküllüoğlu, A. (1995). *Türkçe deyimler sözlüğü*. Ankara: Arkadaş.
- Sarı, C. (2021). *Türkiye Türkçesi ağızlarında kalıplaşmış dil birimleri*. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi.
- Teymurlu, Z. ve Emiroğlu, Z. (2016). Azeri Türkçesi ve Türkiye Türkçesi ağızlarındaki söz varlığının temel özelliklerine dair. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (24 Prof. Dr. İbrahim KAVAZ Özel Sayısı), 264-276
- Türkçe Sözlük* (2005). Türk Dil Kurumu.
- Vahabzade, B. (Haz. Seyfettin Altaylı) (1998). *Gülüstan poemalar*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Xəlilov, B. (2008). *Müasir Azərbaycan dilinin leksikologiyası*. Bakı: Nurlan.
- Zülfikar, H. (1995). *Türkçede ses yansımaları kelimeler*. Ankara: Türk Dil Kurumu.